

poučavalo njemački, to se Šulek obvezao sastaviti »Rječnik znanstvenog nazivlja«; nije mogao drukčije ni postupiti. Njegove su zasluge neprolazne; on je jedan od najvećih Hrvata 19. st., ma kako bio podrijetlom Slovak.

*

Kako se vidi, Lj. Jonke je svojim radovima zadužio našu nauku, približivši nam 19. stoljeće, koje je u našem narodnom razvitku vrlo važno. Kako smo istaknuli, on je pokazao u čemu su vrijednosti i slabosti na jezičnom području u tom periodu, pa će njegov rad pomoći ne samo književnom historiku, nego i historiku uopće. Osim toga, prikazani radovi pokazuju, da jezična pitanja ne možemo odvojiti od društvenih problema, jer je jezik (govorni ili pisani) važan element društveno-političkog razvitka.

Jakša Ravlić

CLAUDIO SILVESTRI, DALLA REDENZIONE AL FASCISMO
— TRIESTE 1919 - 1922, UDINE 1959.

U svojoj knjizi: »Od oslobođenja do fašizma — Trst 1918—1922« (*Dalla Redenzione al Fascismo — Trieste 1918-1922*) koja je izašla kao druga knjiga biblioteke »Politička borba i otpor u Julijskoj Krajini« (u izdanju »Historijskog odjela oslobodilačkog pokreta Julijske Krajine«), mladi tršćanski historičar Claudio Silvestri obrađuje političku historiju Trsta od dolaska talijanske okupacione vojske do uspona fašizma na vlast. O toj temi ne nalazimo u talijanskoj historijskoj literaturi mnogo podataka, niti dovoljno knjiga ili rasprava. Mogle bi se spomenuti samo tri knjige, koje se njome djelomično bave: *Il fascismo nella Venezia Giulia* od Michele Risola (Trst 1932), *Storia della Rivoluzione Fascista* od Giorgija Chiurca (Firenze 1929) i *Il fascismo a Trieste negli anni 1919 — 1923* (Udine 1956.) Da bi odgovorio svome zadatku, Silvestri je zbog toga morao da se osloni uglavnom na dosad malo iskorišćene arhivske izvore i štampu. Njegova je zasluga, što je kritički pristupio tom materijalu i znalački ga iskoristio, ne zadržavajući se na naraciji, već ulazeći dublje u osnovni problem koji se pred njim postavljao, naime, kako objasniti činjenicu, da je fašizam u Trstu i uopće u cijeloj Julijskoj Krajini uspio zavladati mnogo prije nego u drugim provincijama Italije.

U predgovoru knjizi, poznati tršćanski historičar Carlo Schiffrer, nastojeći da olakša shvaćanje problema, crta prilike u Trstu odmah poslije talijanske okupacije. On ističe, da se u političkom životu Trsta po slomu Austro-Ugarske osjetila praznina. Tradicionalne talijanske stranke, nacionalno-liberalna i socijaldemokratska, nisu se snašle u novim prilikama. One su u svojim shvaćanjima bile »uvjetovane« (condizionate) starom Monarhijom, i još uvijek su djelovale u starom duhu. Nacionalno-liberalna stranka, odražavajući interese talijanske buržoazije Trsta, nastojala je da sačuva njene stare privilegije i pozicije. Ona je mislila da može tršćanskoj luci sačuvati veći dio tršćanskog zaleđa iz stare podunavske Monarhije, a na Jadranu monopol plovidbe, tako da Dalmacija i dalje gravitira prema Trstu.

Kako se to moglo postići samo aneksijom Dalmacije Italiji, to se odlučno protivila stvaranju Jugoslavije. Ta je stranka, koja je, zahvaljujući kurijalnom izbornom sistemu i paroli »obrane talijanstva od slavenstva«, oko koje je uspijevala okupiti većinu Talijana, decenijima vladala u Trstu i Istri, ostala poslije rata bez programa. Ujedinjenjem s Italijom nestalo je brige za talijanstvo Trsta i Istre, ali time još nije ublažena i nacionalna mržnja prema Slavenima. Štoviše, ta se mržnja još više razbuktala zbog talijansko-jugoslavenskog sukoba oko granica i napose zbog Rijeke i Dalmacije. Pored nacionalno-liberalne, u krizi se našla poslije rata i talijanska socijaldemokratska stranka, koja je ideološki i organizaciono bila vezana uz austrijsku socijalnu demokraciju. Slom Austrije i dolazak talijanske vojske zbunio je i dezorijentirao socijalističke vođe, a radnički pokret doveo do rascjepa. Schiffrer smatra, da je jedino mazzinijevska grupa bila duševno spremna da se odmah uključi u talijanski politički život, budući da je po programu bila vezana za talijanski Risorgimento i propovijedala rušenje Habsburške monarhije ustankom njenih potlačenih naroda, a mazzinijevski univerzalizam davao joj je čvrstu osnovu da, barem teoretski, ispravnije nego druge talijanske građanske stranke gleda na odnose s Jugoslavijom i na pitanje jugoslavenske manjine. Ali ta je grupa bila slaba.

Nastavljajući na Schiffrerov predgovor, Silvestri objašnjava kako je ta praznina, koja se osjetila odmah poslije rata, bila popunjena i kako se u nju uvukao fašizam sa svojom patriotskom retorikom i programatskim nasiljem.

Silvestri je podijelio svoju knjigu u dva djela: na period vojne uprave (novembar 1918 — august 1919) i na period civilne uprave (od augusta 1919 do uspona fašizma na vlast u oktobru 1922). On kaže, da se u prvim mjesecima vojne uprave u tršćanskom političkom životu zapaža neka neizvjesnost i nesnalažljivost u starih političkih stranaka, koje nastoje da se prilagode novim uvjetima. Nacional-liberali ne daju ozbiljne inicijative i gube se u praznoj retorici. Socijalisti se međusobno glože oko problema Trsta; s jedne strane je Puecherova grupa, koja se zalaže za čistu aneksiju, a s druge socijalistička većina, koja traži autonomiju grada. Građanska se ljevica pokušava sporazumjeti sa socijalreformistima, ali kada pregovori nisu uspjeli, konstituirala se u posebnu republikansku stranku. Novi momenat u toj situaciji predstavlja osnivanje prvih »fasci di combattimento« (april 1919) sastavljenih od bivših boraca, većinom oficira i podoficira, i od studenata. Silvestri ne prikazuje političku djelatnost slovenskih stranaka u tom periodu, niti pobliže opisuje mjere vojne uprave prema Slovencima u Trstu i uopće prema slovensko-hrvatskoj manjini u Julijskoj Krajini, što slabi cjelovitost slike političkih prilika u Trstu. Iz njegove se knjige ne može vidjeti, kako su se u to vrijeme razvijali odnosi između slovenskih i talijanskih socijalista i kako su slovenske stranke reagirale na talijansku okupaciju, iako bi to bilo zanimljivo ispitati ne samo radi cjelovitosti slike koju daje, nego i zato, da bi se vidjelo, da li su i što su talijanske građanske i radničke stranke poduzimale da riješe problem slovenske manjine. Što se nacionalno-liberalne stranke tiče, jasno je, da je taj problem naprosto negirala i da u to vrijeme nije ni tražila nikakvo pozitivno rješenje manjinskog pitanja, ali nije poznato, da li je što god u tom pravcu poduzimala građanska ljevica odnosno mazzinijevska, republikanska grupa, koja je, kao što Schiffrer kaže, imala druge poglede na Slavene od talijanskih nacional-liberala. Socijalisti su po talijanskoj okupaciji odu-

stali od svog programa nezavisnosti Trsta i zalagali se za primjenu »načela homogenosti i etničke neprekidnosti« prilikom povlačenja talijansko-jugoslavenske granice, ali su se pomirili u pogledu Trsta s aneksijom i već u novembru 1918, dok još pitanje granica nije bilo riješeno, prijavili su svoj pristup talijanskoj socijalističkoj stranci u Rimu.

Slovenske stranke u Trstu sve su u to vrijeme odlučno stajale na tome da Trst pripadne Državi SHS i zahtijevale plebiscit za Slovensko Primorje i Istru. Slovenski socijalisti su 22. XI. 1918 protestirali proti talijanskoj okupaciji i tražili pravo samoodređenja za Slovence i Hrvate u spornim krajevima, a 24. XII. 1918, u memorandumu upućenom socijaldemokratskim strankama cijelog svijeta, predložili su da se osnuje međunarodna naučna komisija, koja bi na terenu utvrdila narodnu granicu između Južnih Slavena i Talijana. Tako odlučan stav svih slovenskih stranaka odmah po talijanskoj okupaciji nije uvjetovan samo nacionalnom svijesću Slovenaca i Hrvata, nego i postupcima talijanske vojne uprave prema njima. Silvestri kao da ne zna za progone, kojima su oni bili izvrgnuti odmah po dolasku talijanske vojske. On, kao i Schiffrer, doduše kaže, da visoka talijanska i vojna i civilna birokracija nije bila pripremljena da se suoči s problemom novih provincija i narodnih manjina i da su prve mjere vojnog gubernatora prema Slavenima nosile karakter improvizacije, »komplicirane neraspoloženjem nekih funkcionera vojnog gubernatorata prema Slavenima«, ali tvrdi, da su »visoke vojne sfere« ipak nastojale u odnosu prema Slavenima primjenjivati načelo zakonitosti, u uvjerenju da će talijanska viša kultura savladati otpor Slavena i talijanizirati ih. Po njemu, tome su se protivili neki oficiri iz tih krajeva, koji su svojim utjecajem na politiku gubernatorata prouzrokovali »onaj egzasperirani slavenski nacionalizam, koji će karakterizirati poslijeratni život Trsta«. Isto tako su negativno djelovali i dobrovoljci udruženja »Trento-Trieste«, koji su u znatnom broju bili zastupani u uredu za štampu gubernatorata u Trstu. No Silvestri misli, da je bilanca vojnog gubernatorata u cjelini bila pozitivna, jer iako guverner Pettiti di Roreto i nije riješio složeni nacionalni problem Julijske Krajine, ipak ga je načeo i svojim »taktičnim postupcima nastojao da se u odnose između Slavena i Talijana unese pomirljiv duh i da se poštuje »sloboda u zakonitosti«, koju je obećao prilikom dolaska u Trst. S tim bi se mišljenjem teško mogao složiti svatko, koji poznaje naredbe guvernera Pettitija i postupke vojnih vlasti u Julijskoj Krajini, a napose odbijanje svakog učešća Slovenaca i Hrvata u upravljanju općinama, zatvaranje velikog broja hrvatskih i slovenskih škola u Istri, uklanjanje hrvatskog i slovenskog jezika iz ureda i nastojanje da se u škole i crkve uvede talijanski jezik, kao i hapšenja i deportacije slavenskih intelektualaca. Stoga, suprotno od onoga što Silvestri misli, baš bi se za period vojnog gubernatorata moglo tvrditi, da je zaoštrio odnose sa Slavenima i stvorio nepovjerenje prema Italiji, tako da su primorski Slovenci i istarski Hrvati već tada vidjeli jedini spas u oslobođenju od talijanske vlasti i u priključenju Jugoslaviji. Fašizam je kasnije samo nadovezao na onu politiku prema Slavenima, koja je već tada bila inaugurirana.

U drugom periodu, uprave civilnog komesarijata, susrećemo se odmah na početku s jednim važnim i gotovo presudnim događajem za razvoj političkih prilika u Trstu. D'Annunzijev riječki pothvat potresao je sve stranke u Trstu i primorao ih da točnije odrede svoje stavove. U početku su D'Annunziju prišli raznorodni ele-

menti, ne samo nacionalisti i fašisti, nego i republikanci. Fašisti su nastojali da se jače afirmiraju i da u sjeni »komandanta« izbiju u prvi plan. Mussolini šalje u Trst Francesca Giuntu, koji je trebalo da operira ne samo u tom gradu, nego i u cijeloj Julijskoj Krajini i osobito u Rijeci. No, od D'Annunzija se doskora odvajaju građanska ljevica (republikanci), a već otpočetak su mu protivni socijalisti, tako da uz njega ostaju samo nacionalisti i fašisti. Civilne vlasti zauzimaju nejasno držanje, ali ga vojska pomaže. Fašisti iskorištavaju antislavensko raspoloženje koje u Trstu raste zbog pitanja Rijeke i nastoje da nadmaše u šovinizmu sve građanske stranke, uvodeći dosljedno nasilne metode u odnosu prema Slavenima. Napad na Narodni dom »Balkan«, središte kulturnih ustanova i društava tršćanskih Slovenaca, u julu 1920, označio je prvu veliku kušnju njihove snage, koja nije samo imala da uplaši Slavene, nego i da istakne fašizam kao jedinog odlučnog »branioca« talijanstva u tim krajevima. Taj je napad bio pripreman od konzervativne štampe, koja je uzbuđivala javno mišljenje izmišljotinama o slavenskoj opasnosti. »Il Piccolo« je nekoliko dana prije napada objavio vijest, da slavenske »bande« organiziraju napade na talijanske institucije u Trstu, kako bi već unaprijed opravdao palež »Balkana«. Osim unutrašnjopolitičkih ciljeva, fašisti i nacionalisti su tim incidentom htjeli postići i jedan vanjsko-politički cilj: da onemoguće pregovore, koji su se u to vrijeme vodili između Giolittijeve i Pašičeve vlade o pitanju granica. Silvestri tvrdi, da je vlada tom prilikom nastojala preko tršćanske policije da zaštiti živote i imetak Slavena, pa da su i vojnici dobili naređenje da »Balkan« brane, ali vojska se pridružila fašistima, tako da je policija bila protiv fašista, nacionalista i vojnika nemoćna. Kako ne donosi dokumente, koji bi govorili u prilog te tvrdnje, teško ju je bez daljega usvojiti, naročito jer je poznato da ni vojska ni karabinjeri nisu niti u Trstu, prilikom napada na »Balkan«, a niti u Pazinu i Puli, prilikom napada na tamošnje hrvatske »Narodne domove« poduzimali mjere da se odupru fašistima i obrane slavenske kulturne ustanove. Giolittijeva vlada je, uostalom, bila kasnije prema fašistima sve popustljivija, tako da su se fašisti, osobito poslije likvidacije D'Annunzijeve riječke avanture, približili civilnoj upravi u Trstu i djelovali, da on u politici prema socijalistima i Slavenima sve više usvaja njihove sugestije. Generalni komesar vlade Antonio Mosconi je još zimi 1920 javno tvrdio, da fašizam predstavlja jedinu snagu koja može izvršiti »preventivnu kontrarevoluciju«, za kojom je buržoazija išla. Načelnik odjela za nove provincije u Rimu Francesco Salata je vodio u Julijskoj Krajini antidemokratsku politiku, koja je pogodovala jačanju fašizma. Generalni komesar Julijske Krajine je slijedio njegove instrukcije, a na njega je utjecao i njegov pomoćnik, vicekomesar Crispo-Moncada, koji je bio izraziti filofašist. Ne iznenađuje dakle, što se fašizam mogao slobodno obračunavati sa socijalistima i Slavenima i postepeno se nametnuti i talijanskim građanskim strankama. Poslije napada na »Balkan« fašisti postaju agresivniji: učestvuju u gušenju radničkog štrajka u Trstu u augustu 1920, vrše napade i nasilja i stvaraju u Julijskoj Krajini stanje lične nesigurnosti, kakvo ti krajevi nisu nikada prije poznavali. U Trstu nastoje da što jače pogode socijaliste, koji slabe zbog svoje razjedinjenosti (u Livornu je u januaru 1921 došlo do rascjepa). U februaru 1921 izvršen je napad na »Il Lavoratore« i na Radničku komoru. Na izborima za rimski parlament fašisti stoje na čelu nacionalnog bloka buržoaskih stranaka s programom »obrane talijanskih interesa pred slavensko-komunističkom

navalom« i postaju dominantna politička sila u Julijskoj Krajini koja okuplja oko sebe sve građanske stranke osim republikanaca. Na suprotnoj se strani nalaze razjedinjeni protivnici, koji ne mogu naći zajedničku platformu za otpor.

Poslije zaključenja Rapallskog ugovora, konačnom aneksijom Julijske Krajine Italiji, postavilo se pred talijanske stranke u Trstu i pred vladu pitanje regionalne autonomije. U njenom okviru moglo se naći rješenje i za jugoslavensku manjinu, koja je došla pod Italiju. No vlada je odbacila sve prijedloge o autonomiji Julijske Krajine, pa i one kompromisne, koje je predložila jedna regionalna konzultativna komisija, specijalno sazvana u Trst da prouči taj problem. Silvestri ispravno primjećuje, da je time bila odbačena svaka mogućnost da se na demokratski način i trajnije riješe u sklopu Italije složeni problemi tih krajeva. Vlada je prihvatila tezu krajnjih nacionalista i fašista o jednostavnoj primjeni talijanskog zakonodavstva u novim provincijama i integralnoj aneksiji Julijske Krajine bez ikakve mogućnosti za rješenje manjinskog pitanja. Vlasti su dijelile mišljenje fašista da taj problem ne postoji i da ga ne treba uopće priznati. One su i u tom pitanju bile pod uplivom fašista koji su gledali na Slavene kao na »nižu rasu nedostojnu da joj se priznaju građanskoprava«. Salata je doduše imao drugo mišljenje, tvrdi Silvestri, i pokušavao je pronalazanjem nekog »modus vivendi« između Slavena i Talijana da iskoristi konzervativne slavenske elemente za borbu protiv ljevice, ali njegova nastojanja u tom pravcu nisu uspjela, već su još više zaoštrila antislavensku oštricu talijanskih građanskih stranaka i davala nove argumente fašizmu da monopolizira talijanski nacionalni osjećaj u Julijskoj Krajini. Silvestri ne iznosi podatke o Salatinim kontaktima sa slavenskim političarima u Trstu i njegovim planovima za rješavanje pitanja jugoslavenske manjine, tako da se iz njegove knjige ne vidi, koliko su ti Salatini pokušaji odražavali vladinu politiku i da li su imali realne osnove za uspjeh.

Fašizam je već godinu dana prije »pohoda na Rim« uspio da se nametne talijanskoj buržoaziji Trsta i da uživa otvorenu ili prikrivenu potporu vlasti. Silvestri misli, da fašizam ima svoj rani uspjeh u Julijskoj Krajini zahvaliti tome što je svojim nasilnim metodama ispao pred očima buržoazije i vlasti kao jedina uspješna snaga »preventivne kontrarevolucije« i što je vješto iskorištavao »nacionalne vrijednosti, od drugih zanemarivane ili ismijavane, stvarajući kod malograđanstva idealističku atmosferu patriotskog preporoda«. Fašisti su, doduše, predstavljali manjinu, ali iza njih su stajale vojska, lokalna vlast, krupna buržoazija s obilnim financijskim sredstvima, a imali su do zubiju naoružane čete »squadre«, koje su vršile svakodnevne napade na protivnike. Opozicija je bila razjedinjena i demoralizirana. Republikanci su uzalud predlagali da se stvori zajednički front proleterskih snaga, jer je njihov prijedlog odbijen i od komunista i od socijalista, koji su, uostalom, i sami vodili oštru međusobnu borbu. Radništvo je bilo zamoreno odveć čestim štrajkovima, revolucionarni duh masa je bio pokoleban, tako da je otpor fašističkim napadima malaksao. Početkom 1922 fašisti su već potpuno dominirali političkim životom Trsta. Prilikom posjeta kralja Viktora Emanuela II. Trstu, pred njim su defilirale u borbenim redovima fašističke »squadre«, a fašistički »Popolo di Trieste« je sutradan pisao: »Zapamtite jučerašnji skup. Sviđalo vam se ili ne, fašizam vlada u Julijskoj Krajini«. Fašisti su poslije toga još više pojačali

svoje napade na radničke kulturne i društvene ustanove, triput su napali i zapalili Radničku komoru, dvaput »Lavoratore«, a sistematski su uništavali prostorijske radničkih kulturnih kružoka (»circoli di coltura«).

Kad je u oktobru 1922 izvršen »pohod na Rim«, u Trstu nije došlo ni do kakvih važnijih promjena, jer je fašizam ondje već stvarno vladao. Prijenos vlasti je bio proslavljen još uoči pohoda na svečanom banketu što ga je priredio Mosconi, koji je, kao što je kasnije pisao sam Giuanta, »savršeno shvatio dragocjenu funkciju fašizma u Julijskoj Krajini i pomagao ga u granicama, koje mu je njegova služba dopuštala«.

Silvestrijeva knjiga nije ni opširna ni iscrpna (ima svega 159 str.), ali ipak predstavlja ozbiljan pokušaj da se sistematski prikaže razvoj političkih prilika u Trstu od dolaska talijanske vojske do uspona fašizma na vlast i ispituju uvjeti, koji su fašizmu omogućili da se u Julijskoj Krajini afirmira mnogo prije nego u drugim talijanskim provincijama. Silvestri je znao dobro povezati psihološke i ekonomske faktore, koji su fašizmu olakšali pobjedu, i ući u dublju analizu iracionalnog talijanskog nacionalizma u Trstu i Istri i politike talijanskih vlasti prema Slavenima, koja je bila njime inspirirana. Stoga tu knjigu treba shvatiti ne samo kao prilog proučavanju političkih prilika, što su dovele do tako rane afirmacije fašizma u Trstu, nego i kao prilog naučnoj diskusiji o jugoslavensko-talijanskim odnosima u Trstu, Slovenskom Primorju i Istri, koju je tako briljantno još 1910. otvorio jedan drugi Trščanin, Angelo Vivante, u svojoj knjizi »Irredentismo adriatico«.

Dragovan Šepić

VOJISLAV J. VUČKOVIĆ, NEUSPELA POLITIČKA AKCIJA MATIJE BANA
1860—1861. ISTORISKI ČASOPIS IX—X, Beograd 1960, str. 381—409.

Članak V. J. Vučkovića bavi se političkom aktivnošću Matije Bana 1848, 1853, 1858 i 1860. Autor daje podatke za reviziju starijih pozitivnih sudova o političkoj aktivnosti Banovoj 1848, a posebno se bavi t. zv. političkim sporazumima Hrvata i Srba 1860, sve to na temelju Banove ostavštine i to pretežno na temelju koncepata njegovih pisama, o kojima kaže, da im »originali nisu nađeni, a za koje nema dokaza ni da su otposlana niti da je na njih odgovoreno« (str. 385). U vezi s time postavlja se pitanje: kako treba shvatiti projekt o suradnji Srba i Hrvata, sačuvan u Banovoj ostavštini. Autor je u svome radu uzimao u obzir radove o srpsko-hrvatskim odnosima 1860/1, među njima Lj. Durkovića, Srbijansko-crnogorska saradnja (1830—1851) Pos. izd. I. I. SAN, knj. 6, 1957, i Drag. Stranjaković, Rusija i prvi politički pismeni sporazum između Srba i Hrvata 1860 godine (Glasnik Srpske pravoslavne crkve, br. 9, za septembar 1957), koji radovi donose dva (u detaljima različita) teksta toga sporazuma.

Banovu aktivnost u tome slučaju trebalo bi, po mome mišljenju, povezati s propagandnim radom Srbije odnosno srpskom obavještajnom službom i u Hrvatskoj. Autor to ne čini, ali zato upozorava na neistinite navode i nelojalne postupke Bana, i što se tiče srpsko-hrvatskih odnosa i što se tiče srpske politike — prije 1860/1.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB